

Néhány megjegyzés az elsődleges bevésésről

Az összefoglalás a tanítási óra fontos része. A vele való elmélyültebb foglalkozás azért is indokolt, mert eddig meglehetősen mostoha elbánásban részesült tanítói gyakorlatunkban. A túlterhelés megszüntetése érdekében az oktatás módszereit feltétlenül hatékonyabbakká kell tennünk. Meg kell tehát vizsgálnunk a tanítási órát és annak egyes részeit is. Kutatnunk kell azokat a lehetőségeket, amelyeknek fel-tárásával és felhasználásával az „oktató-nevelő munka fogyatékoságaiból fakadó túlterhelést” csökkenthetjük.

Tanítási óráink egyik gyakori hibája az idővel való helytelen gazdálkodás, amelynek nemcsak az órára kiválasztott anyag nagy mennyisége az oka, hanem az egyes didaktikai feladatok aránytalan megvalósítása, vagy az óra egyes részeinek egymáshoz való helytelen viszonya stb.

Szükségesnek tartjuk, hogy amikor egy óramozzanatnak, egy látszólag nem annyira jelentős módszertani kérdésnek a megvilágításáról van szó, azt egészében, vagyis az óra didaktikai feladataitól, anyagától, az ismeretszerzés elveitől, a tanulók életkori sajátosságaitól, az osztály szellemi képességétől, tudásszintjétől, a tanítási órának a témában elfoglalt helyétől és szerepétől stb. függően vizsgáljuk meg.

Távolról sem volna helyes, ha az összefoglalást úgy tekintenénk, mint az óra végének egy részét, amelynek meg kell lennie, hiszen így teljes az óra, ezt így szoktuk meg a gyakorlatban, e nélkül hiányos lenne tanításunk. Oktató munkánk tudatossága, a mechanizmusok ellen naponként folytatott küzdelmünk ennél az álláspontonál jóval többre készítet bennünket.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést elsősorban az ismeretszerzés útjának, tehát a pszichológiának az oldaláról!

Óráinkon általában követjük az ismeretszerzés lenini útját, vagyis a gyakorlatból indulunk ki, a tények nyújtásából, a valóság megismertetéséből, ha erre nincs módunk, akkor a szemléltetésből. A tényanyag nyújtását annak elemzése, az analízis munka követi. Az órának ez a része a legjelentősebb. Itt vizsgáljuk meg a fogalmi jegyeket, itt jutunk el a megállapításokon, a rész- és teljes ítéleteken és következtetéseken keresztül az anyag birtokába. Itt állapíttatjuk meg az összefüggéseket és a különbségeket. Egyszóval birtokba vesszük az anyagot. Ennek az egységnek a végén kerül sor a szabály, a törvényszerűség, a végső általánosítás létrehozására, amely így bizonyos mértékig nyilvánvalóan a már eddig végzett munkánknak nemcsak eredménye, de egyben az összefoglalása is. Szabadjon erre nézve egy példát említeni. A nyomtatott kis „l” betű tanításánál, a hangismertetésen, betűismertetésen és betűkapcsoláson keresztül eljutottunk a végső általánosításhoz. Ekkor megkérdezte a nevelő: „Mondjátok meg, melyik betűt ismertük meg! — A gyermekek felelték: A nyomtatott kis „l” betűt ismertük meg. Rajzoltátok a levegőben! Jobb kezet fel! Fentről lassan le!”

Valóban, ez az eljárás összefoglalás is egyben, de még nem elegendő ahhoz, hogy szilárd ismeret alakuljon ki a tanulóknak. Szükséges tehát következő mozzanatként az összefoglalást, mint önálló lépést beilleszteni az óra keretébe, ezzel erőteljesebben szolgálva a megszilárdítást. Ezért szoktuk az órának ezt az egyébként, általában összefoglalásnak mondott részét más névvel, pontosabb meghatározással

elsődleges rögzítésnek is nevezni. Ennél a mozzanatnál azonban már nemcsak magát az általánosítást idézzük fel, hanem röviden a hozzávezető utat is. Az új ismeretet a legmagasabb általánosítások szintjén, az analízis és a szintézis összehangolásában, a tudományosság elvének megfelelően vizsgáljuk. Ugyancsak az előbbi órával kapcsolatosan nézzük meg az általánosítást követő elsődleges bevésést. „Mondd el tehát még egyszer, melyik szóból, melyik betűt ismertük meg! — A „ló” szóból a „l” betűt ismertük meg. Hogyan fogod szüleidnek elmondani otthon, amit tanultál? Marika! — A tanuló elismétli az előbbi feleletet. — Azért, hogy még jobban tudjatok olvasni, kapcsoljuk össze a következő betűket!” — mondja a tanító. Ekkor kiteszi a tanító a táblára a megismert magánhangzókat tartalmazó betűkereket. Középre helyezi a „l” betűt. A tanulók ezen gyakorolják a „l” betű kapcsolását, a szótagképzést és a szóképzést. Közben szóelemzést végeznek. A tanult új betű önmagában értelmetlen. Azért tanultuk, hogy az olvasásban felhasználjuk. El kell tehát ide jutnunk, vagyis végig kell járnunk az ismeretszerzés útját, amelynek teljességéhez hozzátartozik a tanult új anyag beillesztése a régi ismeretek rendszerébe.

Az elsődleges rögzítésben a tanulók nemcsak formálisan visszatekintenek arra, hogy mivel is foglalkoztak az órán, és hogyan jutottak el az új ismerethez, hanem el is kell helyezniök az új ismeretet a maga természetes környezetébe. Így válik az elsődleges bevésés a világos, a tiszta ismeretek megszerzésének nagyon fontos tényezőjévé.

Szükségesnek látszik még azt is megjegyezni, hogy az ismeretszerzésben erre a teljességre, a tanulók túlterhelésének a csökkentésére és a szilárd, biztos tudás nyújtására való törekvésünk természetesen ezen túlmenően is feltételezi az óra következő didaktikai mozzanataként az önálló gyakorlást. Hiszen nem pusztán ismeretre, hanem szilárd ismeretre törekszünk. Ez a kívánalmunk pedig az elsődleges bevésésen túlmenően még erőteljesen igényli a gyakorlati alkalmazást, illetve a gyakorlást is. Nyelvtanórákon a felismerési gyakorlatokat. Ez azonban már az óra egyik következő mozzanata.

Úgy véljük, az eddigi fejtegetések alapján is világosan kibontakozik előttünk az összefoglalásnak, az elsődleges bevésésnek a feladata a tanítási óra menetében. Mi, pedagógusok valamennyien jól tudjuk, hogy az összefoglalás, amint azt a neve is félreérthetetlenül mutatja, az órai munkának, az elért eredményeknek rövid, határozott szintézise, összefogása.

Erre az összefogásra mindenképpen szükség van. Különösen akkor, amikor új anyagot dolgoztunk fel az órán: Hiszen a többféle konkrét tény nyújtása, azoknak felbontása, elemzése, részenként való vizsgálata, meglehetősen széles területét érinti a gondolkodásnak. Feltétlenül kívánatos az analízis részeredményeinek most már újbóli egymás mellé állítása, újra egésként való megmutatása.

Az összefoglalás jelentősége előtérbe állítja annak szükségét, hogy ezt a kérdést a didaktikai feladatok szempontjából is megvizsgáljuk. Erre a tanulmányozásra szükség van, hogy világosan feltáruljon előttünk, vajon minden órán, minden órátípusban egyaránt azonos-e a szerepe az összefoglalásnak. A kérdésnek erről az oldalról való tárgyalása a pedagógiai tudatosság szempontjából is erősen indokolt. De azért is, hogy teljesen megvilágosodjék előttünk, vajon a különböző órátípusokban miként végezzük el az összefoglalást.

Az új anyag közlő és a vegyestípusú órákban, ahol új ismeretet szereztek a tanulók, új fogalmakat alakítottak ki, az óravégi összefoglalás természetesen arra irányul, hogy megállapítsa és megerősítse a tanítási óra didaktikai feladatának, jelen esetben; a megtanult új anyagnak a megértését, elsajátítását, végső tudatosítását.

Ebben az esetben az összefoglalás rövid megszilárdításnak, rendszerezésnek is tekinthető. Hiszen nemcsak az elért eredményeket, hanem az órán megjárt utat is végigtekintjük. Pl. abban az órában, amelyiknek a tanítási anyaga a tízes átlépése volt 9-hez való hozzáadással, a feladat pedig az, hogy a gyermekek tanulják meg a 9-hez való hozzáadással a tízest átlépni, és ezzel kapcsolatosan a bontást gyakorolni, az óravégi összefoglalás ilyesféle lehet: „Tehát miről tanultunk a mai órán? — Azt tanultuk meg, hogyan kell a 9-hez hozzáadni. — Hogyan adunk a 9-hez, amikor átlépjük a tízest? — Úgy adunk a 9-hez, ha a 10-et átlépjük, hogy először egyet adunk hozzá, hogy 10 legyen. Aztán adjuk a 10-hez a többi.”

Már óra közben előkészítjük az összefoglalást, az elsődleges rögzítést akkor, ha a részáltalánosítások eredményeiből rövid, tömör táblai vázlatot készítünk. Erre a célra nagyon alkalmasak az olvasási órán készült, logikailag jól elrendezett táblai vázlatok. Azt gondoljuk, hogy lapunk ezévi második számában ismertetett, a táblai vázlatnak a tanulók fogalomalkotásában betöltött szerepével foglalkozó cikkünk után felesleges volna ismét azt vizsgálni elmélyülten, hogy a táblai vázlatnak a tantervi anyag feldolgozásában és elsajátításában milyen szerepe van. Ha azonban arról elmélkedünk, hogy napi tanítói gyakorlatunkban olykor még kifogásolható az órai munka eredményeként létrejött táblai vázlat minősége, akkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy legalább ilyen mértékben problematikus az elkészített vázlat felhasználása is az óravégi összefoglalásban.

A jó táblai vázlat valóban logikus rendben tartalmazza az órán tanult, vagy feldolgozott fogalom-rendszereket és a rövid részáltalánosításokat az anyag tárgyalási, feldolgozási menetének megfelelően. Ilyenformán a táblai vázlat nagyszerű lehetőségét rejti magában annak, hogy segítségével az óra végén analizáló tevékenységünket összefogva markáns, határozott, a legfontosabb részeredményeket szintetizáló és ugyanakkor egyben rögzítő módon is elvégezzük az elsődleges bevésést.

A jó táblai vázlat szemléletesen csoportosítva, egymástól jól elkülönítve tartalmazza a tárgyalás során megvizsgált, megismert anyagot. Nagyon alkalmas éppen ezért arra, hogy az ismeretek rendezésében nyújtson komoly segítséget a tanítónak. Közismert tény, hogy az általános iskola alsó tagozatának egyik, talán legjelentősebb feladata a gyermekek életkorához mérten, azzal arányosan korlátozott ismeretnyújtás mellett a gyermek eddigi életrésztében szerzett ismereteinek rendezése, tudományos szempontok szerinti csoportosítása.

Erre a rendezésre a táblai rajzok és a táblai vázlatok nagyon alkalmasak. Az első osztályban az óravégi összefoglalás főleg a táblai rajzok, a másodikban a táblai vázlatok alapján kérdésekkel történik. A felsőbb osztályokban egyre inkább kell növelni a tanulók beszámolóinak önállóságát és terjedelmét. De alapul még mindig a táblai vázlat szolgáljon! A beszédképesség fejlesztése, a nagyobb összefüggések egyre önállóbb feldolgozása mellett a rögzítés növelése miatt is kívánatos. Annak ellenére, hogy a táblai vázlatok és rajzok a leglényegesebb tartalmi jegyek logikus rendben történő szemléletes összefoglalásával, a kész részáltalánosításokkal szinte kézzel foghatóan kínálkoznak az elsődleges bevésés megvalósítására, mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a sokszor gondosan elkészített vázlatot nem vesszük eléggé igénybe egyik legfontosabb feladatunknak, a tanult anyag megszilárdításának érdekében. Mintha elfeledkeznénk arról, hogy nemcsak az anyag megértetése a feladatunk az iskolában, hanem a lehetséges legerőteljesebb bevésése is. Bár messze vezetne, de nagyon kézenfekvő annak a hangsúlyozása is, hogy ez a gyakorlatunk egyike a még erőteljesen élő burzsoá pedagógiai hagyományainknak. Nem fogadhatjuk el magunkkal szemben azt a gyakori mentegetődzésünket sem, hogy „kifutottunk az idő-

ből”, vagy „nem maradt rá időnk” stb. A táblai vázlat alapján történő alapos összefoglalásra mindenkor kell, hogy jusson időnk. Úgy tervezzük meg az órát, akkora anyagot és úgy dolgozzunk fel, hogy oktatásunk elavult eljárásaival, rossz időbeosztásunkkal ne okozunk túlterhelést tanítványainknak! A táblai vázlatokat a jövőben sokkal erőteljesebben és tudatosabban kell felhasználnunk tanítási óráinkon az anyag megértetésére, megszilárdítására, a tanulók túlterhelésének csökkentésére, oktató munkánk eredményességének fokozására.

Érdekesen vetődik fel az elsődleges bevésés, illetve az összefoglalás a kézi-munkaórán. E tárgyú órán azért sem lesz egészen felesleges a részletes elemzés, mert olyan felfogással is találkozhatunk, hogy a kézimunkaórán nem érvényes az ismeretnyújtás általában elismert módja.

Vizsgáljunk meg egy első osztályos kézimunkaórát! Az óra anyaga: dobókocka és dominó formálása agyagból. A tanulók először a dobókockát készítik el. A munka menetének és módjának megbeszélése után következik a tanult új ismeretek megszilárdítása. A tanító magyarázata és bemutatása alapján egy tanuló elmondja a dobókocka elkészítésének a menetét. Közben a tanító felrajzolja a táblára a munkamenet lépéseit.

E mellett az elméleti jellegű összefoglalás mellett tanácsos az elsődleges bevésést konkrétan is elvégeztetni oly módon, hogy egy tanuló készítse el az osztály előtt a dobókockát. Társai figyelik a munkáját, a szintézist gondolatban oldják meg. A nevelő és az osztály együttesen végzi ezt az összefoglalást, amely rendkívül érdekesen, sokrétűen folyik. A tanult ismeretnek szóban, táblai rajzban és cselekvésben való többszöri ismétlése szinte teljes értékű összefoglalást jelent, egyben biztosítja a tanult új elméleti ismeret alapos megszilárdítását is. Ezután következik a tanulók önálló munkájaként a dobókocka elkészítése, amely didaktikai szempontból megfelel a gyakorlati alkalmazásnak.

Ugyanígy készül el a dominó is. Az értékelés után a házi feladat kijelölése következik. Befejezésül rendet teremtenek a tanulók.

Ennek az órának az érdekesége, hogy a két főrésznek, a kocka és a dominó elkészítésének megfelelően két alkalommal szerepel elsődleges bevésés. Mindkét alkalommal az óra logikájából adódó, didaktikailag nélkülözhetetlen elsődleges bevésés szerepelt. Ez a példa egyben felveti az „órávégi összefoglalás” terminológiai helyességének a kérdését is, hiszen a fenti óra éppen azt mutatja, hogy a két összefoglalás közül az egyik sem az óra végén szerepelt. Egyébként ez a példa arra is jó, hogy egyrészt szemléletesen mutassa a vegyes típusú óra változatos szervezésre nyújtott formáit, másrészt megcsillantsa a tanítási óra vezetésének gazdag lehetőségeit is.

Az elsődleges bevésésnek ez az utóbbi módja annak a bemutatására is alkalmas, hogy általa a nevelő meggyőződést nyerhet arról is, hogy a tanulók valóban megértették-e az anyagot. Már pedig ez sem elhanyagolható szempont.

A vegyes típusú óra összefoglalásának rendkívül gazdag formái és változatai vannak, amelyek között a nevelők az anyag természete, a tanulók kora stb. szerint válogathatnak.

Az oktatási reform és az új tanterv az általános iskolában, de annak főleg alsó tagozatában erőteljesen hangsúlyozza a képzettségképzés jelentőségét. Az oktató munka hatékonyságának emelése és ezzel párhuzamosan a tanulók túlterhelésének csökkentése, valamint a tanulók aktivitásának erőteljes fokozása is mind mennyiségileg, mind minőségileg előtérbe állították a gyakorló órákat. Ennek következtében a gyakorló órák száma és jelentősége erőteljesen megnövekedett. Fel kell vetni a gyakorló órák feladatmegjelölésének a kérdését is. Nem elég a gyakorlás általános, formális meg-

jelölése, hanem az óra anyaga, a kialakítandó készségek, az osztály képessége, tudása, életkora megszabja a gyakorlás különös feladatait is, amelyeket határozottan meg kell jelölni az óra feladatai között. Hiányos volna egy gyakorló óra pl. ilyen megjelölése: számtani IV. o. összetett feladatok, gyakorló óra. A gyakorlás konkrét feladatait is fel kell sorolni, pl.: a helyes számviszonyok felismerésének, az összefüggések meglátásának gyakorlása. Olvasási gyakorló óránál az olvasmányok felsorolása mellett nemcsak azt kell feltüntetnünk, hogy az óra típusa gyakorló lesz. Feltétlenül meg kell jelölni a gyakorlás közelebbi céljait is, ilyesformán pl.: a szavak helyes olvasása, különös tekintettel a szóvégződésekre, vagy betűkapcsolási gyakorlat a zárhangokkal kezdődő szavakra való figyelemmel, a szótagok helyes kiolvasásának, vagy az írásjelek helyes hangsúlyozásának gyakorlása stb.

A gyakorló órákon ilyen határozott, részletes, alapos feladatmegjelölésre feltétlenül szükség van az óra tudatos vezetése, a célirányos gyakorlás, az óra megfelelő felhasználása, szerkesztése és ezen belül az összefoglalás helyes megoldása miatt is.

A készségképző gyakorló órák összefoglalásának az óra didaktikai feladata megvalósításának vizsgálatára kell irányulnia. Azt kell megállapítania, hogy mennyit haladt előre az osztály és azon belül egyes tanulók a jártasságok és a készségek kialakításának útján.

Vizsgáljunk meg egy negyedik osztályos írásórát, ahol tollbamondás keretében a lendületes írástempó mellett különösen az „l” és a „k” betű szabályos alakításának és kapcsolásának a gyakorlását tűzte ki a tanár feladatul!

A gyakorlás megkezdése előtt a tanulók a nevelő irányításával felidéznek ismereteiket az írás tempójáról, a betűk, főleg az „l” és a „k” betű alakításáról és kapcsolásáról. A tanító a két fenti betű alakítását és kapcsolását nagy alakban szemlélteti a táblán.

Ezt a gyakorlást megelőző ismétlés vezette be, a tudat előtérbe állítja és egyben meg is szilárdítja a tanulók ezirányú ismereteit. A gyakorlást tudatosá, kellően irányítottá teszi, fokozza a gyermekek aktivitását és ezzel a gyakorlás eredményességét.

Ezek a szempontok egyben megszabják az óravégi összefoglalás megvalósításának a módját is. Az óravégi összefoglalás szerepe ezen a készségképző gyakorló órán nem az elsődleges bevésés lesz, hiszen új ismeretet nem tanultak a gyermekek. Gyakorlással töltötték az óra nagyobbik részét, amelynek szabályos eljárások bevésése, helyes feltételes reflexek megerősítése, mechanizmusok kialakítása volt a célja.

A tanítási óra, konkrétan a gyakorlás feladataiból logikusan következik, hogy az összefoglalásnak a gyakorlás módjára és értékelésére, az elért eredmények és hiányosságok feltárására kell irányulnia.

Sablonos és mechanikus volna az a megoldás, amely pusztán arra hagyatkozna, hogy megállapítsa a gyakorlás tárgyát. Valamivel előnyösebb volna az az összefoglalás, amely a gyakorlás anyagának megjelölése mellett ismételtelen felsorolná az írás gyakorlásának az óra elején kijelölt feladatait. Azonban még ez az eljárás sem lehet kielégítő, hiszen elméletieskedő, a gyakorlattól, az órai munkától elszakadt volna, öncélúsága és ilyen értelemben hiábavaló formalizmusa kétségtelenül szembe-tűnő. Milyen legyen tehát a gyakorlati óra összefoglalása?

Az óra anyagának és feladatainak rövid felidézése után a tanító az egész órán folyamatosan végzett ellenőrzési adatai alapján saját maga értékelje az osztály és egyesek munkáját. Vizsgálják meg, hogy a lendületes írástempót tudta-e mindenki követni! A lendületes írástempó következtében a betűk alakítása és kapcsolása nem szenvedett-e csorbát? Milyen fejlődést ért el az osztály és egyes tanulók a betűk sza-

bályos és kellő ütemben végzett alakításában és kapcsolásában? Különös figyelemmel vizsgálják meg az „l” és a „k” betű írását, főleg a gyengébben író tanulóknál.

Sok-sok füzet megtekintésére, alapos megfigyelésére, összehasonlítására, tárgyilagos bírálatára van szükség ahhoz, hogy az órai munka tapasztalatainak objektív megállapítása létrejöhessen.

A fejlődésnek, az elért eredményeknek a megállapítása nagyon fontos. Hasonlóképpen a hibák és hiányosságok feltárása is. Ez a két tényező fogja megszabni a következő időszak gyakorlásának a tennivalóit is. Nemcsak gyakorlunk, mert gyakorolnunk kell. A gyakorló óra végén a nevelőnek és az osztálynak egyaránt világosan kell látnia, mi lesz a további feladata. Így a gyakorló óra az oktatási folyamat egy olyan láncszemévé válik, amely szerves kapcsolatban áll az eddigi munkával, azt előbbre viszi, de egyben már magában hordozza az elkövetkezendő gyakorló órák feladatait is.

Ez az értékelés, a gyakorlás eredményeinek ez a megállapítása, a hiányosságok feltárása jelenti és teszi a gyakorló óra összefoglalását.

Ennek a meglehetősen komoly feladatnak a megoldása azzal az igénnyel jár, hogy elegendő időt kell fordítani a gyakorló óra összefoglalására, a mostani gyakorlatunkban megszokottnál lényegesen többet. Az összefoglalás időtartamával szemben támasztott ilyen igényünk indokolására legyen szabad megjegyeznünk, hogy maga a gyakorlás, még ha az kellően előkészített is, alapos értékelés és bírálat nélkül, a jártasság- és a készségképzés útján megtett előrehaladás megállapítása nélkül — amihez megfelelő idő szükséges —, nem töltheti be hivatását. Nem járul hozzá a tanulók tudatos tevékenységének fokozásához, további feladatok világos felismeréséhez.

A gyakorló óra összefoglalásában tehát értékeljük az elért eredményeket, és vonjuk le a tanulságokat! Az összetett feladatok gyakorlását összefoglalhatjuk azzal, hogy megállapítjuk az osztály vagy egyesek előrehaladását a megoldási terv, a becslés, a számolás terén. Név szerint kell bírálunk és serkentünk a gyengéket, a figyelmetleneket. Lehet az osztálynak és egyeseknek további feladatokat megjelölni, vagy különböző rövid, általános figyelmet keltő és egyben értékelő jellegű versengést beállítani az eddigi színvonalat meghaladó feltételekkel. Versengésekre a gyakorlás feladatainak az órai gyakorlás által megkívánt és lehetőleg elért szintje minden gyakorló óra végén gazdag lehetőséget biztosít. Ez a megoldás nemcsak az aktivizálás sokféle formájának lehet forrása, de egyben arra is feleletet ad a nevelőnek, hogy az óra osztály- és egyéni viszonylatban megvalósította-e a kitűzött feladatait, vagy azt mennyiben közelítette meg. Így az óra végi összefoglalásban hozzávetőlegesen megállapítható, hogy a tanulók mennyit haladtak előre a jártasságok, a készségképzés és a szilárd ismeretek elsajátításának nehéz útján.

A gyakorló órák óra végi összefoglalása egyéb lehetőségeinek és módjainak az elismerése mellett szeretnénk hangsúlyozni, hogy a fenti formák mellett az a néhol még előforduló megoldás, amikor csak azt tisztázzuk, hogy mit is gyakoroltunk az órán, didaktikailag egysíkú, nagyon szerény.

Az ismétlő-rendszerező órák feladata, hogy a téma elemző feldolgozásának befejezéseként előre megadott, lehetőleg újszerű szempontok alapján rövidebb vagy hosszabb feleletek alapján a szintézist megoldják. Az órai munka eredményeként a téma vagy nagyobb téma esetében annak egy összefüggő része az anyag ismételéssel, a lényeges összefüggések feltárásával párhuzamosan rendeződik.

Megszokott módja az ismétlő órák összefoglalásának, hogy az elkészült táblai vázlat alapján a főbb kérdések segítségével újra áttekintik az anyagot. Ez az eljárás

azonban nem jelent változatosságot, de az óra főrészéhez viszonyítva nem is indokolt. Az ismétlő-rendszerező óra a téma tárgyalásának lezárását jelenti. Legfeljebb mint a tanulók tudása felmérésének eszközével találkozunk vele az ellenőrző órán és az év végi ismétlés alkalmával. Sokkal inkább megfelelőbb megoldása az összefoglalásnak az, ha a nevelő röviden, a leglényegesebb mozzanatok kiemelésével érdekesen, élményszerűen, saját maga végzi el azt. Ez az eljárás alkalmas a tanulók érdeklődésének felkeltésére, változatosságot jelent az órán végzett eddigi eljárásokkal szemben.

Vizsgáljuk meg egy ismétlő-rendszerező óra összefoglalását! A beszélgetés tantárgy „A család és az iskola” című témájának összefoglalására szánt ismétlő-rendszerező óra tárgyalása során összehasonlította a nevelő az otthon és az iskolát, majd a tanuló útját vizsgálta otthonától az iskoláig. Tisztázta az otthon és az iskola kapcsolatát, a családlátogatások jelentőségét, megbeszélte a tanulókkal az ellenőrzőkönyv szerepét, befejezésül pedig arra mutatott rá, hogy az iskolát a dolgozó nép tartja fent. A téma feldolgozása idején ezek az egységek egy-egy óra anyagát képezték. Ezek az egységek az ismétlő órán mint az ismétlés egy-egy fejezete szerepeltek. A fejezetek feldolgozását részáltalánosítások követték, majd az óra végi összefoglalás, mely a legmagasabb szintézist végezte el. Ezt a feladatot maga a nevelő vállalta. Röviden, de megragadóan elmondotta, hogy az iskola a tanulókért van. Rámutatott arra, hogy a szülők milyen készségesen segítik gyermekeik iskolai munkáját. Hangoztatta, hogy mindezek fejében a tanulók kötelessége a tanulás. Ezt azzal is indokolta, hogy a hazának okos, tanult, tevékeny felnőttekre van szüksége. Megértette a gyermekekkel, hogy népünk nagyon fontosnak tartja és komoly áldozatokat hoz az ifjúság neveléséért.

Ez a néhány percet igénybe vevő összefoglalás rendkívül hatásosan rögzítette az órán tanult anyagot. Megragadta a tanulók érzelmeit és nem utolsó sorban cselekvésre mozgósította őket. Újat ugyan nem hallottak, de ez a magasabb rendű, szellemi színvonalukhoz teljesen alkalmazkodó, szép és lendületes szintézis mégis újabb koncentrációhoz, átéléshez, összefogáshoz, sőt aktivitásra is serkentette őket. Sokkal inkább, mint ha az amúgy is többször hallott anyagot egyik társuk fogalmazta volna meg számukra a megszokott formában.

Ha nem akarjuk eljárásainkat sablonossá tenni, akkor érdemes még néhány ismétlő-rendszerező óra összefoglaló részét tanulság céljából kritikusan megvizsgálni. Jól tudjuk, hogy módszeres eljárásainkat a didaktikai elveken kívül többek között befolyásolja a tanítási egység anyaga, a tanulók életkora stb.

A beszélgetés tantárgy egyik témája az őszi. A róla tanultakat egy ismétlő órával zárjuk le. Az ismétlés feladatául a tanító az alábbiakat tűzte ki: az őszi tartalmi jegyeinek az összegyűjtése, a természeti változások felismerése, az őszi hónapok nevei, az ember ismerje meg az időjárást és alkalmazkodjék hozzá.

Az órát a nevelő irányításával négy egységben, a beszélgetés módszerével dolgozták fel a tanulók. Az egyes egységeket részletáltalánosítások zárták le. Ugyanakkor a rendszerező óra feladatainak és az egységek fő mondanivalóinak megfelelően egy-egy kifejező rajzocska került a táblára; pl.: levelét hullató fa, esernyő, hőmérő, golya, fecske, szántás a határban stb. Ezek a rajzok kifejezték a részáltalánosításokat az egységeknek megfelelően és nagyon szemléletesen konkretizálták az elvontat. Felmerült a kérdés, hogy milyen is legyen az összefoglalás? Ennek a kérdésnek az eldöntése nem volt könnyű, megfontolást kívánt. Ha arra gondoltunk, hogy az óra egy nagy terjedelmű téma ismétlését szolgálta, a gyermekek több éves tapasztalatait foglalta rendszerbe, akkor kívánatosnak látszott, az egész órai ismétlés és rendszerezés ellenére is, az összefoglalást a részáltalánosítások szintjén, a táblai rajzok segítségével

röviden szintetizálni. Az egész órai ismétlés ismétlése azonban ebben a formájában nem hatott volna a tanulók érdeklődésére. Mégis sikerült színessé tenni az összefoglalást. Az őszi természetnek, az ember életének, öltözködésének és munkájának a táblai rajzok alapján történt rövid összefoglalása után a nevelő élményszerűen felhívta a tanulók figyelmét a témával kapcsolatos célszerű öltözködési és egészségügyi vonatkozásokra.

Így szolgálta az összefoglalás egyrészt az óra didaktikai feladatának az elmélyítését, megvalósítva a szintézist is. Másrészt az elsődleges bevésés élményszerűvé, érdekessé vált, életközelsége megerősödött, helyes életmódra nevelt.

A negyedik osztályos olvasókönyv „A dolgozók élete ma” — című témája lehetőséget nyújt az ismétlő-rendszerező óra összefoglalása másféle megoldásának a szemléltetésére.

Az ismétlés feladatául a nevelő azt tűzte ki, hogy bemutassa a párt irányító tevékenységét és a dolgozók építő munkájának nagy eredményeit, mai életünket. A fenti szempontok megvalósítására Az új Ásványráró, Munkások a gyárban, Új város épül, Új hidak a Dunán és Ismerkedés a szövetkezettel című olvasmányokat jelölte ki a tanító. Ezeknek az olvasmányoknak tartalmát alkalmasnak találta az ismétlő óra feladatainak a megvalósítására és azoknak a magasabb általánosításoknak a létrehozására, amelyeket maga elé tűzött.

Az olvasmányok tartalmának átismétlése a tanulók erőteljes aktivizálásával a fenti szempontok szerint történt.

Lehetőség mutatkozott a tárgyalás folyamán a munkások és parasztek összefogásának, kölcsönös segítségének — mint a párt erejének — a szemléltetésére is. Ezt hangsúlyozta a nevelő Az új Ásványráró és az Ismerkedés a szövetkezettel című olvasmányban.

A kiválasztott olvasmányok valóban nagyon alkalmasak voltak az ismétlés tartalmi és nevelési feladatainak megoldására.

A legfontosabb részletáltalánosítások közösen megfogalmazva ez alkalommal is a táblára kerültek. Ezután következett az összefoglalás. Nem lett volna célszerű elismételni azt, amivel az egyes olvasmányok az óra feladatainak megvalósítását szolgálták. Helyette a nevelő néhány újságcikk-részlet felolvasásával gazdagította a tanulók ismereteit a párt vezető szerepéről, a munkás és parasztek összefogásból származó és a dolgozók mai életét szebbé tévő irányító tevékenysége jelentőségéről.

A rövid felolvasást élénk beszélgetés követte. A nevelő és a gyermekek lelkesen tárgyaltak arról, hogy a párt vezetése, a munkásság és a parasztság szilárd szövetsége biztosítja a dolgozók nyugodt életét, az ő boldog gyermekkorukat és szép jövőjüket is.

Ez az összefoglalás merőben különbözött az előbbtől. Az ismétlés legmagasabb fokú általánosításának megerősítése érdekében a tanulókat az összefoglalás előtt olyan rövid inspiráló jellegű, az ismétlés főfeladatait szolgáló, érdeklődésüket és aktivitásukat ambicionáló új benyomások érték, (a nevelő felolvasása), amelyek egyben alkalmasak voltak az óra anyagának összefoglalására. Ez az összefoglalás nem az órai munka sablonos, egészen rövid újraismétlése volt. A tanulók új oldalról, új benyomások alapján, erőteljes érzelmi motiváltsággal szintetizálták az óra legjelentősebb tartalmi és nevelői értékeit, és azokat elmélyítették magukban.

Vizsgáljuk meg az óratípusok közül az ellenőrző óra összefoglalását is! Az ellenőrző típusú óra didaktikai feladata közismert. Az ismétlő-rendszerező óra és az ellenőrző óra külsőleg, a tanulók tevékenységét tekintve meglehetősen hasonlít egymáshoz. A nem kellő tudatossággal dolgozó nevelők éppen ezért gyakran nem is

határolják el élesen egymástól ezt a két órátípust. Pedig az órán megvalósítandó didaktikai feladat világos tudata határozottan megkívánja ebben az esetben a nevelőtől, hogy fő feladata a tanulók tudásának, felkészülésének a megállapítása legyen, ismereteik, készségeik megvizsgálására törekedjék.

Az ellenőrző óra rendkívül alkalmas arra, hogy didaktikai feladatunk megvalósítását erőteljesen összekapcsoljuk a tanulók önállóságra, aktivitásra való nevelésével. Ennek a követelménynek csak akkor tudunk eleget tenni, ha ellenőrzésünket szinte minden egyes tanulóra kiterjesztjük. Úgy kell tehát óránkat megszervezni, hogy ez a törekvésünk sikerüljön.

Az ellenőrző óra szerkezeti megoldásaira vonatkozó megjegyzésekre az óra végi összefoglalás helyes megvalósítása miatt kellett kitérnünk. Úgy véljük, már általánosan elfogadott didaktikai elv az, hogy a tanítási óra egyes mozzanatait nem vizsgálhatjuk másként, mint csakis egymással való szoros kapcsolatukban.

Az ellenőrző óra összefoglalásának a módja a didaktikai feladattól törvényszerűen következik. Nem lehet más, mint az órán végzett munkának, a tanulók tudásának, az elért ismeretek, jártasságok és készségek, az osztály és egyes tanulók munkamoráljának végső megállapítása, a szükséges tanulságok levonása, a további tennivalók kijelölése.

Ehhez a konklúzióhoz azonban csakis akkor juthatunk el objektíven, ha ellenőrzésünket az osztály minden, vagy minél több tanulója kiterjesztjük. Ezért jó több negatív vonása mellett is az ellenőrzésnek írásban, dolgozat formájában való megvalósítása. Ez a megjegyzésünk azonban távolról sem szolgálhat olyan általánosítás alapjául, amely kétségbe vonná a szóbeli ellenőrzések fontosságát, nagy pedagógiai értékeit.

Vizsgáljunk meg közelebbről egy ellenőrző órát! Számtan I. osztály. Anyag: Zárójeles számpéldák. Feladat: A zárójeles példák megoldásában elért eredmények ellenőrzése. A szervezést a házi feladatok rövid, csupán mennyiségi megvizsgálása követte. Majd felelevenítették, hogy az ilyen példáknál először a zárójelek között levő feladatokat kell megoldani. Az óra céljának a megjelölését egy szép feladatlap szemléltetése követte, majd csoportonként kijelölte a tanító a megoldandó példákat. Egy-egy csoport 8 példát kapott írásbeli kidolgozásra. Majd utasításokat kaptak a tanulók a példák megoldásához. Akik kidolgozták a példákat, javítás céljából folyamatosan átadták a tanítónak. A tanító azonnal javította és értékelte az egyes tanulók munkáját. A feladatok kiszámítására 30 perc állt rendelkezésre. A tanulók jártasságának ezen a fokán ennyi idő alatt a példákat mindenkinek meg is kell oldania. A kijelölt idő eltelte után a nevelő összeszedte a feladatlapokat. Ekkor azokat is kijavította, akik nem tudták befejezni munkájukat.

Mivel a lapok többségét már óra közben ellenőrizte a tanító, erre a munkára egy-két perc elegendőnek bizonyult. Ezután a külön csoportokba elhelyezett dolgozatok bírálata következett. Az értékelés szempontjait a tanulók ismerték, hiszen azokat az óra elején közölte a nevelő.

Ez a bírálat, mint az óra összefoglaló része nagy jelentőségű. Értékelést nyer minden egyes tanuló munkája, eredménye, hibája. Meg kell állapítani: elérték-e, vagy milyen mértékben érték el a témával kapcsolatos tantervi követelményeket osztály- és egyéni viszonylatban. Meg kell állapítani, hogy milyen szintű a tanulók tudása. Milyen tanulságokat lehet levonni a tanulóknak, de a nevelőnek saját magának is az ellenőrzés eredményeként. Éppen ezért nagyon fontos az ellenőrzés anyagának az összeválogatásánál, hogy az a tantervi követelmények megoldására, elsajátítására, megvalósítására is adjon feleletet. Az óra felfogásában és az összefoglaló rész meg-

oldásában ennek a szempontnak is dominálnia kell. Nem lehet az ellenőrző óra egyetlen, kizárólagos feladata csupán a tanulók munkájának értékelése, jegyek gyűjtése.

Ennek a komoly feladatnak a megoldása természetesen időbelileg is módosítja az óra, más órátípusokban megszokott rendjét. Az előkészületi munkára hozzávetőlegesen 5–6 percet, a feladatok megoldására 20–25 percet, az óravégi összefoglalásra, értékelésre pedig 12–15 percet szánjunk.

Természetes, hogy az ellenőrző óra megoldásának számos másféle formája is megfelelő lehet. Akár csoportos táblai számolást, akár a szóbeli beszámolások módját is választja a nevelő, az a lényeges, hogy megoldásaival azt törekedjék elérni, hogy a tanulók önállósága, aktivitása minél nagyobb legyen. Minél szélesebb tömegeket tudjon ellenőrizni és hogy az óra végi összefoglalás mélységében, súlyában, időbeliségében is az óra nagyon fontos mozzanata legyen. Az ellenőrző óra azonban ne csak visszafelé mutasson, hanem a tanulságok levonásával karöltve világitson rá arra is, hogy milyen feladatok várnak az osztályra, és egyesekre a továbbiak során. Az ellenőrző óra összefoglalásában erre is nagy gondot kell fordítani. Ugyanilyen tanulságos kell hogy legyen ez az értékelő összefoglalás a nevelőre nézve is. Az ellenőrző óra összefoglalásának időtartamával kapcsolatosan tett néhány rövid megjegyzés alkalmat ad arra, hogy felvessük és röviden megvilágítsuk az óra végi összefoglalás időbeosztásával kapcsolatos problémákat.

Meglehetősen gyakori és eléggé súlyos hibája napjainkban óraveeztésünknek, hogy „kifogyunk az időből”. A maximalizmus okozta objektív tényezőkön kívül, természetesen ennek a hibának sok más oka is van. Ezek között jelentős a szervezésbeli készség hiánya, de az is, hogy az anyag feldolgozásában nem tulajdonítanak a nevelők kellő jelentőséget az óra végi összefoglalásnak és a gyakorlásnak. Pedig ezek a mozzanatok nélkülözhetetlen alkatrészei az órának. Nélkülük kétséges a legelmélyebb elemző munka eredménye is. Ilyen indokok alapján nem tűnik talán erőteljesnek és eltúlzottnak az a véleményünk, hogy a tanítási óra eredményessége szempontjából az óra végi összefoglalás és az azt követő gyakorlás nélkülözhetetlen. Hiányukban vitatható az óra sikeressége. A kellő súlypontozás, a lényeg kiemelésének hiánya, az aprólékosságra való kitérések veszik el az időt!

Úgy kell tehát az óra időbeosztását tervezni és megoldani, hogy feltétlenül és minden esetben jusson kellő idő ezekre a mozzanatokra. Tanácsos úgy végezni a munkát, hogy a jelző csengetés időpontjára már mindez befejezést nyerjen és a még hátralevő öt percet a házi feladat előkészítésére, óra végi szervezésre lehessen fordítani.

Érdemes megvizsgálni az óra végi összefoglalás kérdését a túlterhelés csökkentésének a szemszögéből is.

A túlterhelésnek egyik forrása az, hogy nem látják a tanulók az anyag fontos részeit és az iskolában nem sajátítják el az anyagot, legalább olyannyira nem, hogy az az otthoni tanulást jelentős mértékben előkészítené, megkönnyítené.

Nos, a helyesen végzett óra végi összefoglalás mindkét követelmény terén előbbre viszi a maximalizmus elleni harcunkat. Hiszen az óravégi összefoglalás tudatosítja a tanulóknál az elsajátított ismeretanyagot, annak fontos mozzanatait kiemeli, hangsúlyozottan számon kéri, világosan bemutatja és rögzíti is. Természetesen ezt a feladatot nem oldja meg önmagában távolról sem kielégítően, de az óra következő mozzanatát, magát a gyakorlást is kellően előkészíti és annak eredményességét támogatja. Az a nevelő, aki az órának ezt a két mozzanatát helyesen értékeli, és ilyen szempontból is erőteljesen felhasználja, a tananyagot az iskolában való rögzítésében meglehetősen komoly előrehaladást érhet el. Ezt a kérdést különösen fontosnak kell tekintenünk a kisgyermek, a 6–10–12 éves tanulók szempontjából. Ebben a

korban a gyermekek általában nem képesek még arra, hogy ismeretlen, vagy akár csak kevésbé ismert tananyaggal is otthon foglalkozzanak. Vagy ha próbálkoznak is ilyesmivel, annak nem lehet sok eredménye. Ezért is nagyon szükséges, hogy főleg az alsó tagozatban ne elégedjünk meg pusztán az ismeretanyag feldolgozásával, megértésével, már az iskolában juttassuk el a tanulókat legalább oda, hogy olyan mértékben elsajátított ismeretanyagot vigyenek haza magukkal, amelyet otthoni előkészületükben, házi feladataik megoldásában felhasználhatnak, alkalmazásával tisztában vannak. Csak a további rögzítés, és gyakorlati alkalmazás legyen otthon dolguk.

Az így elvégzett iskolai munka a tanulók további otthoni önálló munkájának az alapja, feltétele, egyben biztosítéka és sikerének záloga. Fokozza a tanuló aktivitását, növeli munkakedvét, felszámolja kisebbségi érzését, erősíti önértékelését.

Egyben kiküszöböli a helytelen szülői segítség igényét is, hiszen könnyebbé teszi az otthoni munkát. Közismert, hogy a tanulók otthoni túlterhelésének nem csupán a házi feladatok mennyisége az oka, hanem ezeknek a feladatoknak a teljesen újszerű volta is. Az óra végi összefoglalás, az ún. elsődleges bevésés elegendő alapot ad a tanulónak ahhoz, hogy otthoni feladatait könnyedén, sikeresen megoldhassa. De csak akkor, ha az órának ez a része nem formális, mechanikus, hanem nagyon is élő, alkotó tényezőjévé válik tanításunknak.

Az alapos óra végi összefoglalás eredményeként házi feladataik végzése közben a tanulók jól emlékeznek az iskolában tanultakra, nem lesz előttük a feladat ismeretlen, támaszkodni tudnak ismereteikre, és éppen ezért feladataikat könnyebben, gyorsabban, rövidebb idő alatt oldhatják meg. Így válik a szilárdabb ismereteket nyújtó oktatás a maximalizmus elleni küzdelmünk egyik tényezőjévé. Részben a tanulóknak, de sajnos olykor még a szülőknek is az iskolai munka szerves részét képező otthoni tanuláshoz való helytelen és elavult viszonyából adódóan, vagy az otthoni tanulás feltételeinek a hiányából eredően is, gyermekeink jó része még mindig csak a tanítási órán nyújtott és az ott bizonyos mértékig megszilárdított ismeretekre támaszkodik. Ez a tény is erőteljesen indokolja az óra végi összefoglalásnak hangsúlyozottabb megoldását.

Az óra végi összefoglalás fontosságáról és szerepéről elmondottak különösen vonatkoznak az összevont osztályokban folyó oktatómunkára. Az önálló foglalkozások sikerességének egyik nagyon is jelentős tényezője a rövidebb ideig tartó anyagnyújtás mellett a még erőteljesebb összefoglalás, szilárdítás, gyakorlás.

A tanítási óra fenti, általában nem túlzottan nagy jelentőségűnek tartott mozzanatával való vázlatos, de mégis több oldalú foglalkozás arról is meggyőzhet bennünket, hogy a tanítási órával továbbra is érdemes és kell is elmélyülten foglalkoznunk. Ezméltet bennünket arra, hogy napi munkánk sok-sok, még megoldatlan, vagy csak részben megoldott kérdéstől terhes. Tudatosítja számunkra azt a követelményt, hogy kerüljük a mechanizmust, a formalizmust. Fogadjuk szívesen oktató-nevelő munkánk bármelyik kérdésével foglalkozó, különösen a tanítási órára vonatkozó kezdeményezéseket, elgondolásokat. Ne idegenkedjünk a reform gondolatától, hanem — még ha első pillanatban az újítás, a kezdeményezés nem látszik is sokat ígérőnek —, foglalkozunk vele, vizsgáljuk saját magunk és kartársaink munkáját kritikusan, esetleg a felvetett új nézőpontból.

A tanítási órával való foglalatосkodásunk kétségtelenül munkánk színvonalának emelésével jár. Tudatosítja eddigi megoldásainkat, megóv bennünket a megcsontosodástól, új, eredményesebb eljárások és ezzel párhuzamosan sikerekben gazdagabb oktatómunkánk forrása lehet.

1. Nagy Sándor: Didaktika.
2. A művelődési miniszter 4. számú módszertani levele.
3. Dr. Zsámbéki László: A táblai vázlat szerepe és jelentősége a tanulók fogalomalkotásánál az általános iskola alsó tagozatán. (Módszertani Közlemények II. évfolyam, 2. sz.)
4. A tanulmányban elemzett vázlatok Dr. Kálmán Jánosné, Majzik Sándor és Nagy Jánosné gyakorló iskolai nevelők munkái.

PATAJ MIHÁLY
intézeti tanár, Szeged

Hogyan rajzoljunk a táblára? *

A szemléltető képek készítéséhez az ember ábrázolásának ismerete elengedhetetlenül szükséges. A különböző képelemek, mint pl. fa, madár, állat, használati tárgyak rendszerint olyan témakörben szerepelnek, melynek középpontjában az ember áll.

A táblai rajzolás területén az ember ábrázolásának hazánkban gazdag hagyományai vannak. Talán legismertebb a testnevelési szaklapokból és a koreográfiából az úgynevezett pálcika ember. Ennek a sémának az absztrahálását továbbvinni, még egyszerűbbé tenni, nem lehet, mert az már a felismerhetetlenségre vezetne. Inkább az a célunk, hogy kissé jobban megközelítsük a reális valóságot. Először mégis a pálcikaember gyakorlása „besúlykolása” a legfontosabb. Közben nagyon is ügyeljünk a helyes arányokra! A fej hossza hozzávetőlegesen 7–8-szor legyen meg a test méretében! A láb hossza a fej és a törzs hosszával legyen egyenlő! Az alsó lábszár a combcsont méretének feleljen meg! A felkar és az alsókar mérete ugyanaz legyen! Figyeljük meg magunkon, hogy könyökünk pontosan a csípőnkig ér, kezünk pedig a combcsont közepéig! Ezeket a méreteket ismerve hozzáfoghatunk az álló, illetve a lépő ember rajzolásához. A profilban lépő figuránál ügyeljünk arra, hogy az innenső láb talpát lejjebb rajzoljuk és a két talp bizonyos szöveget zárjan be! Ezt a jelenséget megfigyelhetjük a tőlünk 2–3 méterre levő alakokon is. Néhány munkamozdulat ábrázolásának elsajátításával már nagyon sokféle szemléltető képet készíthetünk.

A mellékelt ábrákon (1. sz. tábla) láthatjuk, hogy egy mozgatsémával a zsákolás, szántás, kocsihúzás, vödörszállítás, kapálás, talicskázás stb. rajzolása is megoldható. Ha a pálcikasémát néhány vonallal felöltöztetjük, sokkal valóságosabb hat. Tegyük meg, hiszen néhány pillanat alatt megoldható!

Fent említettem rendkívül gazdag hagyományainkat. Valóban felesleges volna a sok jól bevált sémát tovább alakítani. Inkább mondható újnak az ember előlről való ábrázolása. Néhány kartársunk már jó egy évtizede alkalmazza a mellékelt sémát. Először a fej nagyon egyszerű ábráit figyeljük meg! (2. tábla.) A hangulati és érzelmi elemeket szándékosan nem tüntettük fel, több régi szakkönyvben úgyszólván megtalálható.

A pálcikaséma helyett ebben az esetben felöltözött figurával kezdjük el a gyakorlást! A fej megrajzolása után a nyak ívelő lezárását oldjuk meg! Ezután a váll formáját húzzuk meg jobbról, illetve balról! A csípőtől felfelé ismét egy ívelő vonal...

* A II. évf. 1. számában közölt tanulmány folytatása.